

Dostęp do niezawisłego i bezstronnego sądu jako element prawa do rzetelnego procesu karnego w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

JAKUB KOCIUBIŃSKI

Katedra Prawa Międzynarodowego i Europejskiego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

I. Uwagi wprowadzające — prawo do rzetelnego procesu sądowego jako prawo człowieka

Źródło prawa do rzetelnego procesu sądowego (*fair trial*) wchodzi w skład wspólnej dla wielu systemów prawnych zasady rządów prawa, zwanej też czasami zasadą praworządności (*rule of law*, *Rechtsstaatsprinzip*, *État de droit*)¹. *Raison d'être* tej zasady było zapewnienie ochrony jednostek przed arbitralnym naruszeniem przez państwo i inne jednostki ich praw podlegających ochronie, takich jak prawo do życia, poszanowania prywatności czy prawo własności².

¹ *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, red. L. Koba, W. Waclawczyk, Warszawa 2009, s. 212. Na temat samej zasady *fair trial* por. K. Marszał, *Proces karny*, Warszawa 1992, s. 74; oraz S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2008, s. 332 nn.

² M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawo do sądu*, [w:] *Prawa i wolności I i II generacji*, red. A. Florczak, B. Bolechów, Toruń 2007, s. 115 nn.

Na gruncie międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka zasada ta, ze względu na znaczenie, jakie ma dla ochrony pozostałych praw i wolności, uznawana jest za równorzędną z pozostałymi prawami człowieka, która powinna podlegać takiej samej ochronie³.

Już pochodząca z 10 grudnia 1948 roku Powszechna deklaracja praw człowieka (PDPC) w swoim art. 10 stanowiła, że każdemu oskarżonemu w sprawie karnej przysługiwać powinno prawo do bycia wysłuchanym sprawiedliwie i publicznie przez niezależny i bezstronny sąd⁴. Największy jednak wkład we wprowadzenie i rozwój zasady *fair trial* do międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka wniósł Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC), orzekający na podstawie europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC) z 4 listopada 1950 roku⁵. Konwencja zawiera sformułowany podobnie do PDPC przepis przyznający prawo do rzetelnego procesu, ale rozbudowuje zawarte tam gwarancje o wymóg rozsądnego terminu rozpatrzenia sprawy i wprowadza konieczność, aby dany sąd był ustanowiony przez ustawę⁶. EKPC dodatkowo zawiera przesłanki umożliwiające ograniczenie jawności postępowania⁷. Również Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (MPPOiP) z 19 grudnia 1966 roku⁸, a także dołączona do Traktatu reformującego Karta praw podstawowych UE w tym obszarze przejmują rozwiązania zastosowane w EKPC⁹. I to właśnie europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności i ustanowiony przez nią system ochrony prawnej stanowi najskuteczniejszy prawnomiędzynarodowy instrument gwarantujący prawo do rzetelnego procesu sądowego, które samo w sobie też jest prawem człowieka¹⁰.

³ *Prawa człowieka...*, s. 212 nn.

⁴ Artykuł 10 Powszechnej deklaracji praw człowieka, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 217 A (III) z 10 grudnia 1948 roku.

⁵ Artykuł 6 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka, tekst ujednoczony Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; oraz Dz.U. z 1998 r. Nr 147, poz. 962.

⁶ Artykuł 6 ust. 1 Konwencji.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Artykuł 14 Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 16.

⁹ Artykuł 47 Karta praw podstawowych, Dz. Urz. UE z 14 grudnia 2007, C 301/1.

¹⁰ Szerzej por. R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2000, s. 165–192.

II. Rola prawa do rzetelnego procesu sądowego w systemie ochrony praw człowieka Rady Europy

Europejski Trybunał Praw Człowieka zwrócił uwagę, że prawo do rzetelnego procesu sądowego stanowi ważny element zasady rządów prawa¹¹. Trybunał w orzeczeniu w sprawie *De Cubber* stanął na stanowisku, że prawo to zajmuje także ważne miejsce w demokratycznym społeczeństwie, dlatego że umożliwia sprawne działanie mechanizmów demokracji i w związku z tym zasada ta powinna być szeroko interpretowana¹². Co więcej, ETPC orzekając w sprawie *Delcourt*, wyraźnie stwierdził, że jakakolwiek zawężająca próba interpretacji art. 6 Konwencji nie odpowiada ani celowi, ani charakterowi tego przepisu¹³. Podstawą interpretacji powinna być tu preambuła do europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, w której państwa-sygnatariusze powołują się na wspólne dziedzictwo poszanowania wolności i rządów prawa¹⁴. W tym kontekście interpretacja uwzględniać powinna następujące ogólne zasady prawa (przyjęte przez narody cywilizowane): zasadę gwarantującą każdemu możliwość przedstawienia swojej sprawy przed sądem i powiązaną z nią zasadą zakazu odmowy wymiaru sprawiedliwości¹⁵.

¹¹ Orzeczenia *Golder v. Zjednoczone Królestwo* z 21 lutego 1975 roku, skarga 4451/70; *Poitrimol v. Francja* z 23 listopada 1993 roku, skarga 14032/88; *Adt-Mouhoub v. Francja* z 28 października 1998, skarga 22924/93; *Cudak v. Litwa* z 23 marca 2010, skarga 15869/02, § 54. Szerzej na temat zasady rządów prawa por. L.G. Loucaides, *The European Convention of Human Rights. Collected Essays*, Deventer 2007, s. 35–53.

¹² Orzeczenie *De Cubber v. Belgia* z 21 października 1984, skarga 9186/80, § 30.

¹³ Orzeczenie *Delcourt v. Belgia* z 17 stycznia 1970 roku, skarga 2689/65, § 25. Ponadto Trybunał zwrócił uwagę, że zawarte w przepisie pojęcia są autonomicznymi pojęciami Konwencji, por. orzeczenia *König v. Niemcy (Republika Federalna)* z 8 lipca 1987 roku, skarga 6232/73, § 88–89; *Baraona v. Portugalia* z 23 września 1998 roku, skarga 10092/82, § 42.

¹⁴ Preambuła Konwencji posługuje się wyrażeniem „Rządy Państw europejskich [...] posiadających wspólne dziedzictwo ideałów i tradycji politycznych, poszanowania wolności i rządów prawa”.

¹⁵ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2009, s. 252.

III. Zakres zastosowania art. 6 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w sprawach karnych

Jeśli analizować art. 6 EKPC od strony podmiotowej, to na przepis ten powołać się może wyłącznie osoba oskarżona (w procesie karnym). Nie może natomiast, co zostało wyraźnie stwierdzone przez Trybunał w orzeczeniu w sprawie *Philis*, pokrzywdzony w wyniku dokonanego przestępstwa¹⁶. Nie oznacza to jednak, że osoba pokrzywdzona pozbawiona zostaje zupełnie ochrony gwarantowanej przez ten przepis¹⁷. Może ona brać udział w sprawie karnej, korzystając z gwarancji związanych z pojęciem „praw i obowiązków cywilnych”, których omówienie leży jednak poza zakresem niniejszej pracy¹⁸.

Przedmiotowy zakres art. 6 Konwencji obejmuje całość postępowania karnego, w którego skład wchodzi także śledztwo¹⁹, procedura odwoławcza²⁰ oraz wymiar kary²¹. Orzecznictwo strasburskiego Trybunału precyzuje ten zakres przez wskazanie sytuacji, w których przepis nie będzie stosowany. Artykuł 6 EKPC nie stosuje się przy procedurze w sprawie wniosku o wznowienie postępowania karnego²². Natomiast kiedy postępowanie zostanie już wznowione, to, jak zauważył Trybunał w decyzji *Carlotto*, gwarancje art. 6 Konwencji znów znajdują zastosowanie²³. Ponadto przepisu nie stosuje się w postępowaniach w sprawie wniosku o rewizję wyroku skazującego w sprawie karnej, jeżeli wcześniej

¹⁶ Orzeczenie *Philis v. Grecja (nr 2)* z 27 czerwca 1997 roku, skarga 19773/92, § 45. Por. także orzeczenie *W.R. v. Austria* z 21 grudnia 1999 roku, skarga 26602/95.

¹⁷ Chodzi tu także o innych uczestników postępowania (na przykład oskarżycieli posiłkowych). Por. orzeczenie *Antunes Rocha v. Portugalia* z 31 maja 2005 roku, skarga 64330/01, § 42–54.

¹⁸ Na ten temat por. M.A. Nowicki, *op. cit.*, s. 254–262 i przytoczone tam orzecznictwo ETPC. Także *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Tom I. Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 241–460.

¹⁹ Orzeczenie *Imbrioscia v. Szwajcaria* z 24 listopada 1993 roku, skarga 13972/88.

²⁰ Orzeczenie *Eckle v. Niemcy* z 15 lipca 1982 roku, skarga 8130/78, § 77–78.

²¹ Orzeczenia *T v. Zjednoczone Królestwo* z 16 grudnia 1999 roku, skarga 24724/94 i *V v. Zjednoczone Królestwo* z 16 grudnia 1999 roku, skarga 24888/94.

²² Decyzja *Fisher v. Austria* z 6 maja 2003 roku, skarga 27569/02.

²³ Decyzja *Carlotto v. Włochy* z 20 maja 1997 roku, skarga 22420/93.

ETPC stwierdził naruszenie Konwencji²⁴. Poza zakresem art. 6 EKPC leżą również postępowania w sprawach dotyczących wniosków w sprawie przyznania pomocy prawnej (w sprawach karnych)²⁵ i postępowania w sprawie sporów związanych ze stosowaniem ustaw amnestyjnych²⁶.

Kluczowym zagadnieniem w związku z tym jest określenie, jaka sprawa uznana może być za karną w rozumieniu Konwencji. Pierwszym etapem, w praktyce mało przydatnym, jest dokonanie oceny, czy przepis penalizujący dany czyn należy w prawie wewnętrznym do systemu prawa karnego, dyscyplinarnego lub obu naraz²⁷. W praktyce większe znaczenie mają przesłanki wskazane przez Trybunał w sprawie *Bendenoun*²⁸. ETPC zwrócił uwagę, że przedmiotem analizy powinna być sama natura czynu karalnego i kary²⁹. Ze względu na funkcję, jaką pełni kara, podstawą jej orzekania powinna być norma ogólna, mająca zarówno cel represyjny, jak i prewencyjny³⁰. Strasburski Trybunał stoi na stanowisku, że sankcja ma charakter karny, jeżeli podstawą jej wymierzenia będzie norma o charakterze ogólnym w tym sensie, że stosuje się ją wobec wszystkich, a nie tylko wobec określonych grup³¹. Dalsze orzecznictwo wskazuje, że nawet jeśli sprawa w danym wewnętrznym porządku prawnym nie uchodzi za karną, może być za taką uznana w rozumieniu Konwencji³². Dla przykładu można przywołać orzeczenie w sprawie *Malige*, w którym ETPC za mające charakter karny uznał przepisy prawa ruchu drogowego przyznające punkty karne za wykroczenia drogowe³³. Trybunał argumentował, że normy te mają charakter prewencji generalnej w tym sensie, że odstraszą osoby przed po-

²⁴ Przywoływana już decyzja *Fisher v. Austria*.

²⁵ Orzeczenie *Gutfreund v. Francja* z 12 czerwca 2003 roku, skarga 45681/99, § 32.

²⁶ Decyzja *Mountcornet de Daumont* z 13 maja 2003 roku, skarga 59290/00.

²⁷ Por. na przykład orzeczenie *Malige v. Francja* z 23 września 1998 roku, skarga 27812/95.

²⁸ Orzeczenie *Bendenoun v. Francja* z 24 lutego 1994 roku, skarga 12547/86.

²⁹ Por. *ibidem*, § 47. Więcej na temat zagadnień związanych z karą por. T. Kaczmarek, *Rozważania o przestępstwie i karze. Wybór prac z okresu 40-lecia naukowej twórczości*, Warszawa 2006, s. 427 n.

³⁰ Na ten temat w polskiej doktrynie por. M. Cieślak, *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, „Nowe Prawo” 1969, nr 2.

³¹ Orzeczenie *Weber v. Szwajcaria* z 22 maja 1990 roku, skarga 11034/84.

³² M.A. Nowicki, *op. cit.*, s. 263–264.

³³ Orzeczenie *Malige v. Francja* z 23 września 1998 roku, skarga 27812/95.

tencjalnym naruszeniem danych przepisów³⁴. Ponadto według ETPC sprawa może być uznana za karną na gruncie Konwencji, nawet jeżeli kara w niej orzekana jest w trybie innym niż sądowy³⁵. Także surowość kary powinna być zdaniem Trybunału brana pod uwagę podczas oceny, czy mamy do czynienia ze sprawą karną w rozumieniu EKPC³⁶. W tym kontekście Trybunał w decyzji *Camacho Nucete i inni* stanął na stanowisku, że postępowanie (mające charakter dyscyplinarny), które nie jest związane z karą pozbawienia wolności lub grzywną, nie może być uznane za sprawę karną w rozumieniu art. 6 Konwencji³⁷.

Ujawnia się tu kwestia podziału na prawo karne i dyscyplinarne w kontekście ochrony gwarantowanej przez art. 6 Konwencji. Rozróżnienie takie, istniejące w systemach prawnych państw Rady Europy, nie są same w sobie sprzeczne z EKPC, ale bogate orzecznictwo Trybunału wyraźnie wskazuje, że tego typu podział nie ma znaczenia z punktu widzenia Konwencji, bo gdyby kraje mogły wyłączyć jej stosowanie przez zakwalifikowanie danych kategorii czynów do podlegających sankcjom dyscyplinarnym, doprowadziłoby to do rezultatów sprzecznych z przedmiotem i celem tejże Konwencji³⁸.

³⁴ Więcej na ten temat por. M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2006, s. 267–270; T. Kaczmarek, *Ogólne dyrektywy wymiaru kary w teorii i praktyce sądowej*, Wrocław 1980, s. 181 nn.

³⁵ Było to podstawą przywoływanej już sprawy *Malige v. Francja*, w której przedmiotem badania było przyznawanie mandatów za wykroczenia drogowe odbywające się w trybie pozasądowym.

³⁶ Trybunał stoi na stanowisku, że w społeczeństwie demokratycznym uznającym zasadę rządów prawa szczególnie dolegliwe kary (pozbawienie wolności) uznawane są za karne w rozumieniu art. 6 EKPCz. Por. *mutatis mutandis* raport *Eggs v. Szwajcaria* z 4 marca 1978 roku, skarga 7341/76, w którym uznano, że pięciodniowy areszt będący karą dyscyplinarną zastosowaną wobec przebywającego na służbie żołnierza nie stanowi środka wystarczająco dolegliwego, żeby można go uznać za wypełniającego przesłanki art. 6 Konwencji.

³⁷ Decyzja *Camacho Nucete v. Hiszpania* z 30 listopada 1995 roku, skarga 27024/95. Także wszelkiego rodzaju odpowiedzialność dyscyplinarną przed korporacjami zawodowymi, która wiąże się z możliwością odebrania prawa do wykonywania tego zawodu, Trybunał kwalifikuje jako należącą do „cywilnej” części art. 6 EKPC. Por. w związku z tym *mutatis mutandis* orzeczenie w sprawie *Malige*.

³⁸ Orzeczenia *Campbell i Fell v. Zjednoczone Królestwo* z 28 czerwca 1994 roku, skargi 7819/77 i 7878/77, § 68; *Engel i inni v. Holandia* z 8 czerwca 1976 roku, skargi 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/71 i 5370/71, § 82; *Özturk v. Niemcy* z 21 lutego 1984 roku, skarga 8544/79, § 48–50; *Lauko v. Słowacja* z 2 lutego 1998 roku, skarga 26138/95, § 64; *Kadubec v. Słowacja* z 2 września 1998 roku, skarga 27061/95, § 50 i 51.

IV. Niezawisły i bezstronny sąd w rozumieniu Konwencji

Pojęcie „sąd” w rozumieniu europejskiej Konwencji praw człowieka w orzecznictwie ETPC łączy się z zasadą rządów prawa³⁹. Oznacza organ, który w ramach swoich kompetencji rozstrzyga spory zgodnie z przewidzianą w prawie procedurą⁴⁰. Rozstrzygnięcie takie musi być prawnie wiążące i nie może istnieć możliwość jego uchylecia przez żadną inną instytucję niebędącą sądem⁴¹. Orzecznictwo Trybunału wskazuje ponadto, że dany organ, żeby stanowić sąd w rozumieniu EKPC musi zostać ustanowiony przez ustawę⁴².

Kluczowym kryterium oceny, czy dany organ może zostać uznany za sąd w rozumieniu art. 6 Konwencji, jest jego niezawisłość⁴³. Zagadnienie to doczekało się bogatego orzecznictwa strasburskiego Trybunału. ETPC podkreśla, że niezawisłość, zgodnie z ugruntowaną zasadą trójpodziału władzy, oznacza niezależność organu sądowego od władzy ustawodawczej, a zwłaszcza wykonawczej⁴⁴. W związku z tym wybór

³⁹ Z najnowszego orzecznictwa por. na przykład orzeczenia *Cudak v. Litwa* z 23 marca 2010 roku, skarga 15869/02, § 58; *Kart v. Turcja* z 3 grudnia 2009 roku, skarga 8917/05, § 73; *Lenskaya v. Rosja* z 29 stycznia 2009 roku, skarga 28730/03, § 30.

⁴⁰ Orzeczenie *H v. Belgia* z 30 listopada 1987 roku, skarga 8950/80, § 50. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, która od wejścia w życie Traktatu z Lizbony 1 grudnia 2009 roku weszła (jako organizacja) do EKPC, sformułował podobne przesłanki pozwalające uznać dany organ za sąd. Musi być to organ stały, działający na podstawie prawa, niezawisły, rozstrzygający spory między stronami i którego orzeczenia niosą skutki prawne. Por. Orzeczenie C-416/96, *Nour Eddline El-Yassini v. Secretary of State for Home Department*, [1999] ECR I-01209.

⁴¹ Orzeczenia *Bentham v. Holandia* z 23 października 1985 roku, skarga 8848/80, § 40; *Belilos v. Szwajcaria* z 29 kwietnia 1988 roku, skarga 10328/83, § 64; *Van de Hurk v. Holandia* z 19 kwietnia 1994 roku, skarga 16034/90, § 45.

⁴² Wyłącza to wszelkiego rodzaju ciała powołane *ad hoc* i *ex post* dla rozpatrzenia danej sprawy. Por. K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgrzyzek, *Proces karny*, Warszawa 2003, s. 50.

⁴³ Por. w związku z tym zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy Nr R(94)12 dotyczące niezależności, sprawności i roli sądów i dołączone do tego dokumentu memorandum wyjaśniające.

⁴⁴ Orzeczenie *Le Compte, Van Leuven i De Meyer v. Belgia* z 23 czerwca 1981 roku, skargi 6878/75 i 7238/75, § 55. Także § 64 przywoływanego już orzeczenia *Belilos v. Szwajcaria*. Por. w tym kontekście orzeczenie *Gurov v. Mołdawia* z 11 lipca 2006 roku, skarga 36455/02.

sędziów przez parlament nie będzie automatycznie oznaczał, że wybrany w ten sposób skład nie będzie niezawisły⁴⁵. Jeśli tylko sąd taki nie będzie działał zgodnie z instrukcjami parlamentu i nie będzie możliwości odwołania sędziów przez organ, który dokonał ich wyboru w przypadku braku realizowania przez nich poleceń dotyczących rozstrzygania spraw, to taki organ sądowy może być uznany za „sąd” w rozumieniu art. 6 EKPC⁴⁶. Nie jest też konieczne, zdaniem Trybunału, żeby sąd krajowy poza rozstrzyganiem spraw pełnił także inne funkcje (na przykład administracyjne)⁴⁷. Podobnie nie jest konieczne, żeby sąd składał się w całości z zawodowych sędziów⁴⁸. Istotne jest natomiast, żeby kadencja tych osób była wystarczająco długa dla zapewnienia im niezależności⁴⁹.

Kwestia niezawisłości sądu jest w gruncie rzeczy dosyć prosta, bo obejmuje gwarancje proceduralne⁵⁰ i sposób powoływania oraz odwoływania sędziów, czyli kwestie, w których analiza odpowiednich przepisów krajowych wystarcza do dokonania oceny, czy dany organ uznany może być za niezawisły w rozumieniu Konwencji⁵¹. Znacznie bardziej złożony problem związany jest z pojęciem bezstronności sądu. ETPC uznaje, że właśnie bezstronność, która oznacza brak uprzedzeń lub stronniczości⁵², stanowi tę cechę budującą zaufanie, jakim sąd powinien

⁴⁵ Decyzja *Filipini v. San Marino* z 26 sierpnia 2003 roku, skarga 10526/02.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Orzeczenie *Campbell i Fell v. Zjednoczone Królestwo*, § 33 i 81.

⁴⁸ Orzeczenie *Ettl i inni v. Austria* z 23 kwietnia 1987 roku, skarga 9273/81, § 38.

⁴⁹ Orzeczenie *Coëme i inni v. Belgia* z 22 czerwca 2000 roku, skargi 32429/96, 32547/96, 32548/96, 32209/96 i 32210/96, § 99. Również przywoływane już orzeczenia *Le Compte, Van Leuven i De Meyer v. Belgia*, § 55 i *Belilos v. Szwajcaria*, § 64. Wynika z tego również, że za sądy w rozumieniu art. 6 Konwencji nie będą uznane organy tworzone *ad hoc*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ W kontekście polskiej praktyki ETPC odmówił uznania za niezawisły sąd w rozumieniu art. 6 Konwencji izb morskich w związku z tym, że powoływane są przez ministra sprawiedliwości, a hierarchicznie podlegają ministrowi właściwemu do spraw żeglugi. Por. orzeczenie *Brudnicka v. Polska* z 3 marca 2005 roku, skarga 54723/00. Także Komisja Weryfikacyjna i Odwoławcza rozpatrująca wnioski w sprawie odszkodowań za pracę przymusową w czasie wojny przyznawane przez Fundację „Polsko-Niemieckie Pojednanie” nie została uznana za sąd w związku z tym, że osoby tam zasiadające mogły być powoływane i odwoływane przez zarząd tejże fundacji. Por. orzeczenie *Woś v. Polska* z 8 czerwca 2006 roku, skarga 22860/02.

⁵² Orzeczenie *Piersack v. Belgia* z 1 października 1982 roku, skarga 8692/79.

cieszyć się w społeczeństwie demokratycznym⁵³. Trybunał zauważa, że bezstronność oceniać można na wiele sposobów⁵⁴. Podczas tej oceny należy wziąć pod uwagę kryteria obiektywne i subiektywne⁵⁵, a także osobowe, przy czym zasada jest tu taka, że sędzia uznawany jest za bezstronny, chyba że udowodni się przeciwnie⁵⁶. W wypadku kiedy taka uzasadniona wątpliwość co do bezstronności danego sędziego się pojawi, ETPC stoi na stanowisku, że osoba ta powinna zostać wyłączona z dalszego postępowania⁵⁷.

Podobnie jak rozumienie niezawisłości, również bezstronność do czekała się bogatego orzecznictwa Trybunału analizującego pod tym kątem konkretne sytuacje życiowe, bo jak zauważył sam Trybunał w orzeczeniu w sprawie *Hauschildt* do jego zadań nie należy badanie w sposób abstrakcyjny ani ustawodawstwa, ani praktyki krajowej istotnych w tym zakresie, ale sprawdzenie, czy w konkretnej sprawie zostały one zastosowane wobec oskarżonego w sposób naruszający Konwencję⁵⁸.

Pierwszym związanym z pojęciem bezstronności zagadnieniem, które pojawia się stosunkowo często w przypadku Polski, jest to związane z faktem występowania osoby sędziego w jednej sprawie w kilku rolach. Innymi słowy, chodzi o sytuację, kiedy sędzia rozpatrujący daną sprawę wypowiedział już swoje zdanie na jej temat przed wydaniem ostatecznego rozstrzygnięcia⁵⁹. ETPC w orzeczeniach w sprawach *Pulitaival* i *Prittaho* oraz *Švarc* i *Kavnik* zauważył, że ryzyko powstania

⁵³ Orzeczenie *Pullar v. Zjednoczone Królestwo* z 10 czerwca 1996 roku, skarga 22399/93.

⁵⁴ Orzeczenia *Adamkiewicz v. Polska* z 2 marca 2010 roku, skarga 54729/00, § 99.

⁵⁵ Orzeczenia *Hauschildt v. Dania* z 24 maja 1989 roku, skarga 10486/83, § 46; *Demicoli v. Malta* z 27 sierpnia 1991 roku, skarga 13057/87, § 40, oraz § 30 przywoływanego już orzeczenia *Piersack v. Belgia*.

⁵⁶ Orzeczenia *Le Compte, Van Leuven i De Meyer v. Belgia*, § 58; *De Cubber v. Belgia*, § 25; *Ferrantelli i Santangelo v. Włochy* z 7 sierpnia 1996 roku, skarga 19874/92, § 56.

⁵⁷ Orzeczenie *Sigurósson v. Islandia* z 10 kwietnia 2003 roku, skarga 39371/98, § 37. Szerzej na temat wyłączenia sędziego w Polsce por. K. Papke-Olszuskas, *Wyłączenie uczestników procesu karnego*, Gdańsk 2007, s. 73–185.

⁵⁸ Orzeczenie *Hauschildt v. Dania*, § 21. Także *Del Sol v. Francja* z 26 lutego 2002 roku, skarga 46800/99, § 21.

⁵⁹ Na ten temat pod kątem polskiej praktyki por. *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym*, red. T. Grzegorzczak, Warszawa 2008, s. 177–182.

takiej sytuacji rośnie w systemach, które nie przewidują proceduralnej gwarancji zabraniającej takiej praktyki lub przynajmniej, że sędziom zostanie przypomniane (zgodnie z odpowiednią procedurą), że występowali już w danej sprawie w innym charakterze⁶⁰. Za przykład posłużyć tu może sprawa *Adamkiewicz*⁶¹. Przedmiotem analizy strasburskiego Trybunału była częsta w Polsce praktyka, zgodnie z którą w sprawach nieletnich w sądzie rodzinnym postępowanie wyjaśniające, a następnie samo orzekanie (postępowanie poprawcze) dokonywane może być przez tego samego sędziego⁶².

Trybunał stanął na stanowisku, że sam fakt podjęcia przez sędziego decyzji przed wydaniem ostatecznego rozstrzygnięcia (w tym wypadku przed rozpoczęciem postępowania poprawczego) nie może sam w sobie uzasadnić ocen dotyczących bezstronności lub raczej jej braku u sędziego⁶³. Liczyć się powinien zakres środków podejmowanych przez sędziego przed rozpoczęciem kolejnej fazy postępowania⁶⁴. ETPC zauważa, że w podobnych wypadkach sędzia taki posiadać będzie rozległą wiedzę na temat okoliczności danej sprawy, co wcale nie musi oznaczać istnienia u niego przeświadczenia co do winy (lub jej braku) oskarżonego wyłączającego w ten sposób bezstronność⁶⁵. W ten sposób w orzeczeniu w sprawie *Nortier*, w której pojawiło się podobne zagadnienie, Trybunał nie doszukał się naruszenia Konwencji⁶⁶.

Tym co różni sprawę *Adamkiewicz* od poprzedniej jest jednak fakt, że sędzia w postępowaniu wyjaśniającym wykorzystał tu szeroki wachlarz uprawnień nadanych mu ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich, zdecydował o konieczności wszczęcia postępowania, sam prze-

⁶⁰ Orzeczenia *Puolitaival i Pirttisho v. Finlandia* z 23 listopada 2004 roku, skarga 54857/00, § 44; *Švarc i Kavnik v. Słowenia* z 8 lutego 2007 roku, skarga 75617/01, § 41.

⁶¹ Zob. przypis 49.

⁶² Reguluje to ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich, tekst jednolity Dz.U. z 2002 r. Nr 11, poz. 109. Szerzej na ten temat por. M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 2009.

⁶³ Orzeczenie *Adamkiewicz v. Polska*, § 101; por. także *Fey v. Austria* z 24 lutego 1993, skarga 14396/88, § 30.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ W sprawach cywilnych por. orzeczenie *Warsicka v. Polska* z 16 stycznia 2007 roku, skarga 2065/03.

⁶⁶ Orzeczenie *Nortier v. Holandia* z 24 sierpnia 1993 roku, skarga 13924/88.

prowadził postępowanie dowodowe i skierował sprawę do postępowania poprawczego⁶⁷. Podobny rodzaj wykładni Trybunału da się zauważyć przy zestawieniu sprawy *Hauschildt* ze sprawami *Padovani* i *Sainte-Marie*⁶⁸. W pierwszej, w której ETPC dopatrzył się naruszenia Konwencji, sędzia wydał w postępowaniu przygotowawczym decyzję o tymczasowym aresztowaniu na podstawie przepisu krajowego umożliwiającego zastosowanie takiego środka tylko w szczególnych okolicznościach⁶⁹. W pozostałych dwóch, w których Trybunał nie stwierdził naruszenia EKPC podobny przepis nie istniał, a w analogicznych sytuacjach inni sędziowie rutynowo orzekali areszt tymczasowy⁷⁰. ETPC podczas dokonywania analizy, czy sędzia jest bezstronny, w orzeczeniu w sprawie *Walston* wskazał, że należy zwrócić uwagę na charakter odgrywanych przez tę osobę ról w poszczególnych stadiach postępowania, czas, jaki między nimi upłynął, i stopień zaangażowania tego sędziego⁷¹. Wracając do sprawy *Adamkiewicz*, Trybunał uznał, że mimo iż ze względu na specyfikę postępowania w sprawach nieletnich pewne różnice w stosunku do postępowania karnego mogą występować, to jednak okoliczności sprawy nie pozwalają na uznanie ich za zgodne z art. 6 Konwencji⁷².

Problemy dotyczące bezstronności sądu krajowego w rozumieniu art. 6 EKPC mogą się pojawić, gdy osoba wydająca rozstrzygnięcie z przyczyn osobistych lub zawodowych związana jest z jedną ze stron postępowania lub nastawiona negatywnie do drugiej strony. Czyli kiedy pojawia się klasyczny konflikt interesów. Podręcznikowej ilustracji tego typu sytuacji dostarcza sprawa *Tocono i Profesori Prometisti* — sprawę, w której stroną była uczelnia, rozpatrywał sędzia, którego syn został z niej relegowany i groził jeszcze za to zemstą⁷³. Oczywiście Trybunał

⁶⁷ Zob. przypis 57.

⁶⁸ Orzeczenia *Sainte-Marie v. Francja* z 16 grudnia 1992 roku, skarga 12981/87; *Padovani v. Włochy* z 26 lutego 1993 roku, skarga 13396/87.

⁶⁹ Rigsdagstidende, 1934–35 B, col. 2159.

⁷⁰ Orzeczenia *Sainte-Marie v. Francja*, § 31–32 i *Padovani v. Włochy*, § 26–28.

⁷¹ Orzeczenia *Walston v. Norwegia (nr 1)* z 3 czerwca 2003 roku, skarga 37372/97; *Wettstein v. Szwajcaria* z 21 grudnia 2000 roku, skarga 33958/96.

⁷² *Adamkiewicz v. Polska* § 109–112. Trybunał zasądził 10.000 € odszkodowania na rzecz pokrzywdzonego.

⁷³ Orzeczenie *Tocono i Profesori Prometisti v. Mołdawia* z 26 czerwca 2007 roku, skarga 32263/03.

nie miał wątpliwości, że sędzia ten bezstronny nie był⁷⁴. Także w sprawie *Kyprianou*, w której wypowiedzi obrońcy oskarżonego doprowadziły do ukarania go za obrazę sądu, zdaniem Trybunału, pojawiły się bardzo poważne, obiektywne wątpliwości co do bezstronności tego składu orzekającego⁷⁵. W takim wypadku, kiedy rozstrzygnięcie wydawane jest przez organ kolegialny, wątpliwości dotyczące braku bezstronności całego składu pojawiają się dopiero kiedy fakty je potwierdzą, a nie już w chwili zachowania jednego z członków tego kolegium, które budzić by mogło takie wątpliwości⁷⁶.

Jeżeli chodzi o konflikt interesów wynikający ze związania sędziego z jedną ze stron postępowania, to decyzja w sprawie *Esposito* dostarcza wskazówek, że ETPC uważa, iż sam fakt, że osoba orzekająca utrzymuje (w tym wypadku zawodowe) kontakty ze stroną nie oznacza automatycznie konfliktu, który skutkować powinien wyłączeniem tej osoby z dalszego postępowania⁷⁷. Podczas oceny rozpatrzone powinny być przesłanki, na które Trybunał zwrócił uwagę w orzeczeniu w sprawie *Wettstein* oraz w przywoływanym już orzeczeniu *Walston*, czyli charakter kontaktów sędziego z jedną ze stron, czasu, jaki od nich upłynął, oraz stopień jego/jej zaangażowania⁷⁸. Dobry przykład stanowiąc może orzeczenie ETPC w sprawie *Piersack*, w której osoba zatrudniona wcześniej w prokuraturze, mogąca (teoretycznie miała możliwość) zajmować się daną sprawą, znalazła się później w składzie orzekającym, co spowodowało, że opinia publiczna nabrała wątpliwości co do gwarantowanej bezstronności sądu⁷⁹. Wątpliwości te podzielił Trybunał⁸⁰.

Należy zauważyć, na co zwraca również uwagę ETPC, że podczas oceny, czy sąd uznany może być za bezstronny opinia oskarżonego na ten temat nie może być decydująca⁸¹. Orzeczenia w sprawach *Langborger* oraz *Ferrantelli i Santangelo* pokazują, że Trybunał stoi na stanowisku,

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Orzeczenie *Kyprianou v. Cypr* z 15 grudnia 2005, skarga 73797/01, § 127.

⁷⁶ Orzeczenie *Lindon, Otchakovsky-Laurens i July v. Francja* z 22 października 2007 roku, skargi 21279/02, 36448/02, § 77.

⁷⁷ Decyzja *Esposito v. Włochy* z 5 sierpnia 1997 roku, skarga 14031/88.

⁷⁸ Orzeczenia *Walston v. Norwegia (nr 1)* i *Wettstein v. Szwajcaria*.

⁷⁹ Orzeczenie *Piersack v. Belgia*, § 30.

⁸⁰ *Ibidem*, § 32.

⁸¹ Przywoływane już orzeczenie *Hauschildt v. Dania*.

że podstawą oceny bezstronności sądu nie powinny być subiektywne odczucia stron, ale fakty pozwalające uznać wątpliwości za obiektywnie uzasadnione⁸².

Kolejny element zasady bezstronności wiąże się z wymogami stawianymi postępowaniu odwoławczemu⁸³. W orzeczeniu w sprawie *Ringeisen*, które zapoczątkowało całą linię orzeczniczą, strasburski Trybunał uznał, że sama zasada nie wymaga, aby po uchyleniu rozstrzygnięcia sprawa została przekazana do ponownego rozpatrzenia innemu organowi albo temu samemu, ale w innym składzie⁸⁴. Pojawiać się jednak mogą problemy, kiedy sytuacja taka staje się sprzeczna z Konwencją. Klasycznym przykładem takiego konfliktu jest sprawa *Leonard Band Club*⁸⁵. Konflikt dotyczył maltańskiego sądu, który musiał stwierdzić (w wyższej instancji), czy sam nie popełnił wcześniej błędu w wykładni i interpretacji prawa, co sprowadzało się do oceny, czy potrafi posługiwać się obowiązującym prawem⁸⁶. Nieco inny aspekt tego samego problemu ujawnił się podczas rozpatrywania sprawy *Kleyn i inni*, kiedy ETPC za nie do pogodzenia z zasadą bezstronności uznał sytuację, w której holenderska Rada Stanu (*Raad van State*) pełniła równocześnie funkcje doradcze, opiniując projekty aktów prawnych, i funkcje sędowicze⁸⁷.

⁸² Orzeczenia *Langborger v. Szwecja* z 22 czerwca 1989 roku, skarga 11179/84, § 32 *Ferrantelli i Santangelo v. Włochy* z 7 sierpnia 1996 roku, skarga 19874/92, § 58, także *Hauschildt v. Dania*, § 48.

⁸³ Na ten temat w polskim procesie karnym por. W. Kociubiński, *Zasady rzetelnego procesu w postępowaniu apelacyjnym — wybrane zagadnienia*, [w:] *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdry*, red. J. Skorupka, Warszawa 2009, s. 598–616.

⁸⁴ Orzeczenie *Ringeisen v. Austria* z 16 lipca 1971 roku, skarga 2614/65, § 97. Także por. orzeczenia *Oberschlick v. Austria* z 23 maja 1991 roku, skarga 11662/85, § 50–51; *Procola v. Luxemburg* z 28 września 1995 roku, skarga 14570/89, § 45.

⁸⁵ Orzeczenie *San Leonard Band Club v. Malta* z 29 lipca 2004 roku, skarga 77562/01.

⁸⁶ § 60 *ibidem*. Por. także orzeczenia *Castillo Algar v. Hiszpania* z 28 października 1998 roku, skarga 28194/95, § 45; *Vermeulen v. Belgia* z 20 lutego 1996 roku, skarga 19075/91, § 34.

⁸⁷ Orzeczenie *Kleyn i inni v. Holandia* z 6. maja 2003 roku, skargi 39343/98, 39651/98, 43147/98 i 46664/94, § 196. Na ten temat por. M.J. Chorus, P.H.M. Grever, E.H. Hondius, *Introduction to Dutch Law*, Alphen aan den Rijn 2006, s. 324.

Stosunkowo dużo uwagi Trybunał poświęcił zagadnieniom związanym z bezstronnością sądu w kontekście udziału w składzie orzekającym sędziów wojskowych⁸⁸. W orzecznictwie ETPC, głównie w sprawach przeciwko Turcji, podkreślił, że udział personelu wojskowego w rozstrzyganiu spraw cywili niezwiązanych z armią daje powody do uznania tego za ingerencję wojska w sprawy cywilne⁸⁹. Społeczeństwo demokratyczne musi pozostawać wolne od podobnych podejrzeń, dlatego ingerencja taka obniża zaufanie, jakim sądy cieszyć się powinny w społeczeństwie⁹⁰.

V. Prawo dostępu do sądu w rozumieniu Konwencji

W bogatej linii orzeczniczej zapoczątkowanej orzeczeniem w sprawie *Golder* Europejski Trybunał Praw Człowieka nie pozostawił wątpliwości, że prawo do sądu jest elementem prawa do rzetelnego procesu gwarantowanego przez art. 6 EKPC⁹¹. Syntetyczna definicja prawa dostępu do sądu znajduje się w orzeczeniu w sprawie *Matos e Silva Lda i inni*⁹². ETPC uznał, że dostęp do sądu będzie nieograniczony wtedy, kiedy strona (która może być reprezentowana przez obrońcę) może bez przeszkód wnieść pozew, przedstawić swoje racje oraz odwołać się od wydanych orzeczeń⁹³. Dostęp taki powinien być skuteczny w tym sensie, że umożliwiać

⁸⁸ Por. raport w sprawie *Inçal v. Turcja*. Orzeczenie z 9 czerwca 1998 roku, skarga 22678/93, gdzie znajduje się opis tureckich przepisów dotyczących udziału w sądach wojskowego personelu.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Orzeczenie *Öcalan v. Turcja* z 12 maja 2005 roku, skarga 46221/99, §116.

⁹¹ Orzeczenie *Golder v. Zjednoczone Królestwo*, § 35–36. Por. także orzeczenie *Dorozhko v. Estonia* z 24 kwietnia 2008 roku, skargi 14659/04 i 16855/04. Artykuł 6 EKPC nie stanowił wprost, że prawo do dostępu do sądu obejmuje także dostęp do postępowania odwoławczego. *Expressis verbis* prawo takie zostało wyrażone dopiero w art. 2 VII Protokołu dodatkowego do Konwencji, który wszedł w życie 22 listopada 1998 roku. Podobnie na temat prawa do sądu wypowiedział się też polski Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z 7 stycznia 1992 roku, w którym stwierdził, że prawo to jest „jednym z fundamentalnych założeń demokratycznego państwa prawnego”, K 8/91, OTK 1992, cz. I, s. 76–84.

⁹² *Matos e Silva Lda i inni v. Portugalia* z 16 września 1996 roku, skarga 15777/89.

⁹³ *Ibidem*, § 6. Por. także *Nideröst-Huber v. Szwajcaria* z 18 lutego 1997 roku, skarga 18990/91, § 23; *Morel v. Francja* z 6 czerwca 2000 roku, skarga 34130/96, § 27.

ma rozstrzygnięcie danej sprawy w zakresie wymaganym przez jej przedmiot⁹⁴. W przywoływanym już orzeczeniu *Golder* Trybunał podkreślił jednak, że prawo to nie jest absolutne⁹⁵. Państwo ma pewien margines swobody we wprowadzaniu regulacji ograniczających ten dostęp, jednak, jak wskazał ETPC w orzeczeniu w sprawie *Winterwerp*, zakres takiego ograniczenia nie może uderzać w samą istotę prawa do sądu⁹⁶. To samo dotyczy dostępu do postępowania odwoławczego. Ograniczenia są tu również możliwe, ale tylko w celu zapewnienia prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości⁹⁷. Ponadto państwo może ograniczyć dostęp do sądu osobom nieletnim lub umysłowo chorym⁹⁸. Zasadą jest jednak, że wszelkie ograniczenia tego typu powinny być rozpatrywane pod kątem proporcjonalności zakresu tego ograniczenia do celów, którym ono służy⁹⁹.

Możliwość rezygnacji z przedstawienia sprawy do rozstrzygnięcia sądowi jest dopuszczalna również na podstawie umownych klauzul arbitrażowych¹⁰⁰. Skierowanie sprawy do arbitrażu zamiast do sądu będzie zgodne z Konwencją, kiedy przynosi to korzyści osobie, która zdecydo-

Trybunał wskazuje, że gwarancje te wynikają z tak zwanej zasady równości broni (*equality of arms, l'égalité des armes*), która wchodzi w skład szerszego pojęcia rzetelnego procesu sądowego (*fair trial*).

⁹⁴ Orzeczenia *Albert i Le Compte v. Belgia* z 10 lutego 1983 roku, skargi 7299/75 i 7496/76, § 23; *British-American Tobacco Company Ltd. v. Holandia* z 20 listopada 1995 roku, skarga 19589/92, § 78; *Bryan v. Zjednoczone Królestwo* z 22 listopada 1995 roku, skarga 22237/93, § 44–45; *Terra Woninggen B. V. v. Holandia* z 17 grudnia 1996 roku, skarga 20641/92, § 52.

⁹⁵ Orzeczenie *Golder v. Zjednoczone Królestwo*, § 26–36.

⁹⁶ Orzeczenia *Winterwerp v. Holandia* z 24 października 1979 roku, skarga 6301/73, § 60 i 75; *Guérin v. Francja* z 28 lipca 1998 roku, skarga 25201/94, § 37.

⁹⁷ Orzeczenie *Welter v. Szwecja* z 2 grudnia 1985 roku, skarga 11122/84. Podobnie w orzeczeniu *Sotris i Nikos Koutras Attee* z 16 listopada 2000 roku, skarga 39442/98, § 18, gdzie Trybunał nie zabrania państwom wprowadzenia przepisów nakładających wyższe wymagania podczas badania dopuszczalności skarg odwoławczych.

⁹⁸ Związane jest to z kwestią ograniczenia zdolności do czynności prawnych takiej osoby.

⁹⁹ Orzeczenia *Cudak v. Litwa*, § 55; *T.P.i.K.M. v. Zjednoczone Królestwo* z 10 maja 2001 roku, skarga 28945/95, § 98.

¹⁰⁰ W polskim prawie arbitraż dopuszczalny jest w sprawach cywilnych. Regulują to art. 1154–1217 ustawy z dnia 17 listopada 1964 roku — Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.

wała się na taki krok, oraz wymiarowi sprawiedliwości i kiedy decyzja taka nie była podjęta pod przymusem¹⁰¹.

Sytuacją mogącą budzić wątpliwości co do zgodności z Konwencją jest, kiedy sąd rozstrzyga sprawę pod nieobecność oskarżonego¹⁰². Przywołując art. 6 ust. 3 lit. c EKPC, który wprost gwarantuje oskarżonemu prawo do osobistej (lub przez przedstawiciela) obrony, Trybunał w orzeczeniu w sprawie *Kamasinski* zaznaczył, że osobiste stawiennictwo oskarżonego w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji ma kluczowe znaczenie¹⁰³. W tym samym orzeczeniu ETPC uznał, że kwestia ta nie jest już tak bardzo istotna w postępowaniu odwoławczym¹⁰⁴. Także w precedensowym¹⁰⁵ dla Polski orzeczeniu w sprawie *Belziuk* Trybunał zaznaczył, że prawo do rzetelnego procesu sądowego gwarantowanego przez art. 6 Konwencji nie kończy się wraz z zakończeniem

¹⁰¹ Decyzje *Webb v. Zjednoczone Królestwo* z 11 maja 1983 roku, skarga 9353/81; *Munro v. Zjednoczone Królestwo* z 14 lipca 1987 roku, skarga 10594/83; *X v. Zjednoczone Królestwo* z 10 lipca 1990 roku, skarga 8158/78.

¹⁰² W polskim prawie problematyka ta doczekała się bogatego orzecznictwa Sądu Najwyższego odnośnie do regulującego tę kwestię art. 451 kodeksu postępowania karnego (Dz.U. z 1997 r. Nr 89, poz. 555). Por. na przykład wyrok SN z 21 października 2009 roku, V KK 221/09, „Biuletyn Prawa Karnego” 2009, nr 9, s. 27; wyrok SN z 3 września 2003 roku, V KK 224/09, OSNKW 2010, nr 2, s. 17; wyrok SN z 17 czerwca 2009 roku, III KK 30/09, „Prokuratura i Prawo” (dodatek) 2009, nr 11–12, s. 18; postanowienie SN z 9 marca 2009 roku, II KO 98/08, „Biuletyn Prawa Karnego” 2009, nr 4, s. 14; wyrok SN z 9 grudnia 2008 roku, II KK 148/08, OSNwSK 2008, nr 1, s. 1983; wyrok SN z 17 września 2008 roku, II KK 125/08, „Biuletyn Prawa Karnego” 2008/11/12; wyrok SN z 7 maja 2008 roku, V KK 413/07, „Prokuratura i Prawo” (dodatek) 2008, nr 10, s. 24; wyrok SN z 5 marca 2008 roku, V KK 356/07, „Biuletyn Prawa Karnego” 2008, nr 6, s. 10; wyrok SN z 15 stycznia 2008 roku, V KK 190/07, „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2008, nr 2, s. 20; wyrok SN z 9 stycznia 2008 roku, II KK 187/07, „Prokuratura i Prawo” (dodatek) 2008, nr 5, s. 6; wyrok SN z 21 listopada 2007 roku, IV KK 383/07, OSNwSK 2007, nr 1, s. 2664; wyrok SN z 21 sierpnia 2007 roku, II KK 81/07, OSNKW 2008, nr 1, s. 5; wyrok SN z 20 czerwca 2007 roku, III KK 431/07, „Biuletyn Prawa Karnego” 2008, nr 1, s. 12.

¹⁰³ Orzeczenia *Kamasinski v. Austria* z 19 grudnia 1989 roku, skarga 9783/82, § 106; *Seliwiak v. Polska* z 21 lipca 2009 roku, skarga 3818/04, § 55.

¹⁰⁴ Orzeczenie *Kamasinski v. Austria* z 19 grudnia 1989 roku, skarga 9783/82, § 106.

¹⁰⁵ Użycie określenia „precedensowe” nie oznacza tutaj precedensu *de iure*. Por. M. Balcerzak *Zagadnienie precedensu w prawie międzynarodowym praw człowieka*, Toruń 2008.

postępowania w pierwszej instancji, ale obejmuje też dalszy tok instancyjny¹⁰⁶. O ile, dowodził ETPC, w pierwszej instancji zasadą powinno być osobiste stawiennictwo oskarżonego, o tyle w dalszych stadiach postępowania nie jest ono już absolutnie niezbędne¹⁰⁷. Niemniej podczas oceny, czy niedopuszczenie do udziału oskarżonego w postępowaniu zgodne było z art. EKPC, powinny zostać wzięte pod uwagę następujące czynniki: charakter toczącego się postępowania, sposób, w jaki racje oskarżonego są w nim prezentowane i chronione szczególnie w kontekście oceny ich ważności dla skarżącego¹⁰⁸.

Zasadą zdaniem Trybunału wynikającą z kontradiktoryjności procesu karnego powinno być, żeby obie strony postępowania miały okazję zająć stanowisko wobec dowodów i okoliczności przywoływanych przez stronę przeciwną¹⁰⁹. Dlatego że, co zostało stwierdzone przez ETPC w orzeczeniu w sprawie *Stanford*, obecność oskarżonego (lub obrońcy) nie jest celem samym w sobie, ale powinna umożliwić mu skuteczny udział w rozprawie¹¹⁰. Z tego wynika na przykład obowiązek zatrudnienia tłumacza, jeżeli oskarżony nie jest w stanie wystarczająco dobrze posługiwać się językiem, w jakim toczony jest postępowanie¹¹¹. Widać więc, że o ile w postępowaniu w pierwszej instancji strasburski Trybu-

¹⁰⁶ Orzeczenie *Belziuk v. Polska* z 25 marca 1998 roku, skarga 23103/93, § 37 (i). Por. także orzeczenia *Monnell i Morris v. Zjednoczone Królestwo* z 2 marca 1987 roku, skargi 9562/81 i 9818/82, § 54; *Ekbatani v. Szwecja* z 26 maja 1988 roku, skarga 10653/83, § 24.

¹⁰⁷ § 37 (ii) orzeczenia *Belziuk v. Polska* z 25 marca 1998 roku, skarga 23103/93.

¹⁰⁸ Sąd polski drugiej instancji, w tym wypadku Sąd Wojewódzki w Tarnowie, nie przeprowadza (w tej sprawie) postępowania dowodowego i związany jest zasadą *reformationis in peius*. Por. także orzeczenia *Helmers v. Szwecja* z 29 października 1991 roku, skarga 11826/85, § 31–32; *Kremzow v. Austria* z 21 września 1993 roku, skarga 12350/86, § 58–59.

¹⁰⁹ § 37 (iii) orzeczenia *Belziuk v. Polska* z 25 marca 1998 roku, skarga 23103/93. Por. także orzeczenia *Brandstetter v. Austria* z 28 sierpnia 1991 roku, skargi 11170/84, 12876/87 i 13468/87, § 67–68; *Lobo Machado v. Portugalia* z 20 lutego 1996 roku, skarga 15764/89, § 31.

¹¹⁰ Orzeczenie *Stanford v. Zjednoczone Królestwo* z 23 lutego 1994 roku, skarga 16757/90, § 26. Szerzej na ten temat w kontekście polskiej praktyki por. C. Kulesza, *Efektywność udziału obrońcy w procesie karnym w perspektywie prawnoporównawczej*, Kraków 2005, s. 204 nn.

¹¹¹ Por. orzeczenie *Hermi v. Włochy* z 18 października 2006 roku, skarga 18114/02, § 60.

nał traktuje obecność oskarżonego jako warunek konieczny do spełnienia przesłanek rzetelnego procesu, o tyle w postępowaniu odwoławczym obowiązek osobistego stawiennictwa oskarżonego ograniczony może zostać do wypadku, kiedy wyrok sądu wyższej instancji może pogorszyć jego sytuację oraz kiedy przedmiotem badania jest jego zachowanie lub osobowość¹¹².

Istotnym aspektem prawa do sądu w tym kontekście jest kwestia dostępności pomocy prawnej. Z zagadnieniem tym Europejski Trybunał Praw Człowieka często ma do czynienia w związku ze sprawami przeciwko Polsce¹¹³. ETPC stoi na stanowisku, że w pewnych sytuacjach dostęp do bezpłatnej pomocy prawnej jest warunkiem *sine qua non* dla skutecznego skorzystania z prawa do sądu¹¹⁴. Może tak być w wypadku kiedy sprawa jest skomplikowana na tyle, że oskarżony bez pomocy fachowego prawnika nie ma szansy skutecznie się bronić¹¹⁵ lub w wypadku tak zwanego przymusu adwokackiego, czyli kiedy reprezentacja jest obowiązkiem¹¹⁶. Przykładem takiego przymusu jest postępowanie przed Sądem Najwyższym¹¹⁷. Sam przymus adwokacki, co zostało wyraźnie stwierdzone przez strasburski Trybunał w orzeczeniach w sprawach *Laskowska* i *Siałkowska*, nie jest sprzeczny z Konwencją i zgodny jest z cechami

¹¹² M. Wąsek-Wiaderek, *Rzetelność postępowania odwoławczego w polskiej procedurze karnej w świetle orzecznictwa Trybunału Europejskiego*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 11–12, s. 55.

¹¹³ Także SN często zabierał głos na ten temat. Por. na przykład postanowienie SN z 27 stycznia 2007 roku, II KO 117/09, OSNKW 2010, nr 4, s. 38; postanowienie SN z 17 września 2008 roku, III KZ 92/08, OSNwSK 2008, nr 1, s. 1872; postanowienie SN z 10 września 2008 roku, II KZ 47/08, OSNwSK 2008, nr 1, s. 1778; postanowienie SN z 27 sierpnia 2008 roku, IV KZ 52/08, OSNwSK 2008/1/1711; postanowienie SN z 20 lutego 2008 roku, V KZ 1/08, OSNwSK 2008/1/417.

¹¹⁴ M.A. Nowicki, *op. cit.*, s. 269.

¹¹⁵ W tym kontekście por. wyrok SN z 9 października 2008 roku, II KK 196/08, OSNwSK 2008/1/1996.

¹¹⁶ Por. Orzeczenie *Alekseyenko v. Rosja* z 8 stycznia 2009 roku, skarga 74266/01, gdzie ETPC za naruszające art. 6 Konwencji uznał przeprowadzenie przesłuchania (w sprawie karnej) bez powiadomienia o tym obrońcy oskarżonego. Por. również orzeczenie *Magee v. Zjednoczone Królestwo* z 6 czerwca 2000 roku, skarga 28135/95.

¹¹⁷ Por. art. 526 § 2 i art. 530 § 3 kodeksu postępowania karnego. Dz.U. z 1997 r. Nr 87, poz. 555.

sądu najwyższej instancji¹¹⁸. Jednak, na co też zwrócił uwagę Trybunał, darmowa pomoc prawna nie może być przyznawana każdemu niejako „automatycznie”, głównie z tego powodu, że jej finansowanie odbywa się ze środków publicznych i w takim wypadku oznaczałoby to znaczne, niepotrzebne koszty po stronie państwa¹¹⁹. Właśnie w związku z tym w decyzjach w sprawach *Webb* i *Munro* Trybunał uznał za zgodną z art. 6 Konwencji odmowę udzielenia bezpłatnej pomocy prawnej ze względu na nikłe szanse powodzenia sprawy¹²⁰. Co do zasady procedura kwalifikacji osób do otrzymania darmowej pomocy prawnej nie może być dokonywana w sposób arbitralny, nieproporcjonalny i uderzać w samą istotę prawa do sądu¹²¹. Ocena ewentualnej odmowy uwzględniać powinna całość okoliczności danego postępowania¹²².

Kolejnym elementem prawa do sądu jest zagadnienie związane z wysokością kosztów (wpisów sądowych), których wniesienie jest warunkiem wszczęcia postępowania lub złożenia odwołania¹²³. Za przykład może tu posłużyć orzeczenie ETPC w sprawie *Ciorap*¹²⁴. Sąd Najwyższy Mołdawii odmówił Tudorowi Ciorapowi wszczęcia postępowania w sprawie maltretowania go w więzieniu, z powodu nieuiszczenia stosownego wpisu¹²⁵. Trybunał uznał, że ze względu na poważne zarzuty (chodziło o tortury) pokrzywdzonego należało zwolnić z konieczności ponoszenia opłat (niezależnie od jego zdolności finansowych)¹²⁶.

¹¹⁸ Orzeczenia *Laskowska v. Polska* z 13 marca 2007 roku, skarga 77765/01, § 51 i 57; *Siałkowska v. Polska* z 22 marca 2007 roku, skarga 8932/05, § 106.

¹¹⁹ W polskiej praktyce SN zwraca w takim wypadku uwagę na konieczność „należytego” udowodnienia, że sytuacja finansowa osoby, która wnioskuje o bezpłatną pomoc prawną, kwalifikuje ją do otrzymania takiej pomocy. Por. postanowienie SN z 13 grudnia 2007 roku, III KZ 119/07, OSNwSK 2007, nr 1, s. 2839.

¹²⁰ Przywoływane już decyzje *Webb v. Zjednoczone Królestwo* i *Munro v. Zjednoczone Królestwo*.

¹²¹ Orzeczenie *Staroszczyk v. Polska* z 22 marca 2007 roku, skarga 59519/00, § 129. Także orzeczenia *Laskowska v. Polska*, § 52 i *Siałkowska v. Polska*, § 107.

¹²² Orzeczenie *Airey v. Irlandia* z 9 października 1979 roku, skarga 6289/73, § 24.

¹²³ Orzeczenie *Kreuz v. Polska* z 19 czerwca 2001 roku, skarga 28249/95. Także decyzja *X v. Holandia* z 16 marca 1975 roku, skarga 6202/73.

¹²⁴ Orzeczenie *Ciorap v. Mołdawia* z 19 czerwca 2007 roku, skarga 12066/02.

¹²⁵ *Ibidem*, § 28 i 29.

¹²⁶ *Ibidem*, § 90–96. Por. także orzeczenie *Kreuz v. Polska* i *Aerts v. Belgia* z 30 lipca 1998 roku, skarga 25357/94.

Utrudnienie w korzystaniu z prawa do sądu stanowić mogą także wszelkiego rodzaju immunitety (dyplomatyczne, parlamentarne itd.)¹²⁷. W związku z tą kwestią ETPC w orzeczeniu w sprawie *Al-Adsani* wskazał, że w tym kontekście trzeba zwrócić uwagę na szczególny charakter Konwencji, który dotyczy praw człowieka, i uwzględnić zasady ogólne prawa międzynarodowego¹²⁸. Trybunał stoi na stanowisku, że immunitety dyplomatyczne i te przyznawane członkom organizacji międzynarodowych są niezbędne, gdyż gwarantują osobom je posiadającym możliwość efektywnego działania¹²⁹. Sam immunitet nie może być natomiast uważany za nieproporcjonalne ograniczenie prawa do sądu¹³⁰. Przywileje i immunitety są dopuszczalne jednak tylko wtedy, gdy realizują uprawniony cel i mają proporcjonalny do tego zakres¹³¹. Ponadto w wypadku istnienia takiego immunitetu państwo, które zdecydowało się na jego zastosowanie, powinno wprowadzić rozwiązania umożliwiające alternatywne metody dochodzenia roszczeń wobec posiadacza rzeczowego immunitetu¹³². Bo gdyby tego nie zrobiło, to całkowite wyłączenie odpowiedzialności osoby z immunitetem byłoby sprzeczne z celem Konwencji¹³³.

Podobne reguły odnoszą się także do immunitetu parlamentarnego. Zasada sformułowana przez ETPC jest taka, że im szerszy jego zakres, tym ważniejsze powody muszą to uzasadniać¹³⁴. Trybunał uznaje zasadę, że przedstawiciele społeczeństwa powinni mieć gwarantowaną

¹²⁷ Orzeczenie *A v. Zjednoczone Królestwo* z 17 grudnia 2002 roku, skarga 35373/97, § 78. Szerzej na temat tego zagadnienia w polskim procesie karnym por. B. Janusz-Pohl, *Immunitety w polskim postępowaniu karnym*, Oficyna Wolters Kluwer business 2009.

¹²⁸ Orzeczenia *Al-Adsani v. Zjednoczone Królestwo* z 21 listopada 2001 roku, skarga 35763/97, § 48 i 53.

¹²⁹ Orzeczenie *Waite i Kennedy v. Niemcy* z 18 lutego 1999 roku, skarga 26083/94.

¹³⁰ Orzeczenia *McElhinney v. Irlandia* z 21 listopada 2001 roku, skarga 31253/96; *Fogarty v. Zjednoczone Królestwo* z 21 listopada 2001 roku, skarga 37112/97.

¹³¹ Orzeczenie *Osman v. Zjednoczone Królestwo* z 28 października 1998 roku, skarga 23452/94. Także *Fayed v. Zjednoczone Królestwo* z 21 września 1994 roku, skarga 17101/90 oraz *Waite i Kennedy v. Niemcy*.

¹³² Orzeczenie *Książę Hans Adam II von Lichtenstein v. Niemcy* z 12 lipca 2001 roku, skarga 42527/98, § 48.

¹³³ Orzeczenie *Waite i Kennedy v. Niemcy*, § 47.

¹³⁴ Orzeczenie *A v. Zjednoczone Królestwo* z 12 lutego 2002 roku, skarga 35373/97, § 78.

immunitetem swobodę wypowiedzi¹³⁵. Jednakże, na co wskazał ETPC w orzeczeniu w sprawie *Cordova*, nie można *a priori* odrzucać prawa do sądu w każdym wypadku, kiedy mamy do czynienia z kwestią związaną ze swobodą wypowiedzi¹³⁶. Każda taka sytuacja powinna być dokładnie analizowana i interpretowana pod kątem zasady proporcjonalności¹³⁷. Innymi słowy, czy zakres zastosowanych ograniczeń proporcjonalny będzie do celu ich wprowadzenia¹³⁸. Trybunał zwrócił także uwagę, że jeżeli chodzi o immunitety w sprawach karnych, polegające na ich zawieszeniu na czas pełnienia mandatu, rozwiązanie takie ze względu na długi czas zawieszenia utrudniłoby znacząco postępowanie (głównie w związku z kwestiami dowodowymi), więc nie można uznać go za zgodne z Konwencją¹³⁹.

VI. Uwagi końcowe

Rozstrzygnięcia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka nie są oczywiście precedensami *de iure*¹⁴⁰. Nie wchodzi do wewnętrznych porządków prawnych państw Rady Europy i nie można powoływać się na nie w postępowaniach przed sądami krajowymi, a jednak mają ogromny wpływ na prawo i praktykę państw członkowskich¹⁴¹. Autorytet znajdu-

¹³⁵ Orzeczenie *Cordova v. Włochy* (nr 2) z 30 stycznia 2003 roku, skarga 45649/99, § 61 i 65. Por. w związku z tym *Jerusalem v. Austria* z 27 lutego 2001 roku, skarga 26958/95.

¹³⁶ Orzeczenie *Cordova v. Włochy* (nr 2), § 64.

¹³⁷ Orzeczenia *De Jorio v. Włochy* z 3 czerwca 2003 roku, skarga 73936/01, § 54; *Tsalkitzis v. Grecja* z 16 listopada 2006, skarga 11801/04, § 50.

¹³⁸ Trybunał wielokrotnie podkreślał, że wszelkie ograniczenia gwarantowanych Konwencją praw powinny być wprowadzane przez państwo w taki sposób, żeby stopień tego ograniczenia proporcjonalny był do celu któremu ono służy. Por. np. sprawa *Kokkinakis v. Grecja* dotycząca ograniczeń w gwarantowanych przez art. 9 EKPC prawach do wolności myśli sumienia i wyznania (orzeczenie z 25 maja 1993 roku, skarga 14307/88) czy na przykład sprawa *Lithgow i inni v. Zjednoczone Królestwo* dotycząca zakresu swobody państwa w pozbawianiu swoich obywateli własności, chronionej przez art. 1 Protokołu nr 1 do EKPC (orzeczenie z 8 czerwca 1986 roku, skargi 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81, 9405/81).

¹³⁹ Orzeczenie *De Jorio v. Włochy*, § 47–50.

¹⁴⁰ *Ibidem*; przypis 105 niniejszej pracy.

¹⁴¹ W. Jasiński, *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009, s. 46–47.

jącego się w Strasburgu Trybunału jest tak duży, że jego orzeczenia wyznaczają standardy ochrony praw jednostki, których osiągnięcie wymagane jest wobec systemów prawnych państw-członków Rady Europy¹⁴². W doktrynie spotyka się nawet daleko idący pogląd, że ETPC jest *de facto* sądem czwartej instancji¹⁴³. Rolę Trybunału dostrzegł też polski Sąd Najwyższy, który zauważył, że badanie prawa krajowego pod kątem jego zgodności z Konwencją powinno być czynione nie tylko poprzez analizę jej przepisów, które zgodnie z art. 87 ust. 1 Konstytucji są źródłem powszechnie obowiązującego prawa, ale powinno także uwzględniać właśnie dynamicznie rozwijające się orzecznictwo ETPC¹⁴⁴. Zresztą sam Trybunał podkreślał wielokrotnie, że nie zajmuje się badaniem przepisów Konwencji *in abstracto*, lecz tylko w odniesieniu do konkretnych okoliczności sprawy¹⁴⁵.

W 2009 roku, spośród wszystkich skarg skierowanych przeciwko Polsce do ETPC, ponad połowa dotyczyła zarzutów związanych z naruszeniem art. 6 Konwencji¹⁴⁶. W tym kontekście pojawia się pytanie, na ile rodzime zasady procesu karnego spełniają europejskie standardy ustanowione przez Trybunał w Strasburgu. Wydaje się, że szczególnie po przeprowadzonej w 1997 roku reformie polskie przepisy zasadniczo standardy takie spełniają¹⁴⁷. Jednakże przegrane przez RP sprawy takie

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Por. A. Gerecka-Żołyńska, *Internacjonalizacja współczesnego procesu karnego w Polsce*, Warszawa 2009, s. 184.

¹⁴⁴ Orzeczenie SN z 15 maja 2001 roku, V KKN 79/05, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 10, s. 8. Artykuł 87 ust. 1 Konstytucji RP stanowi, że ratyfikowane umowy międzynarodowe stanowią źródło powszechnie obowiązującego prawa. Ponadto art. 91 ust. 2 Konstytucji stanowi, że umowy takie w hierarchii źródeł prawa znajdują miejsce nadrzędne w stosunku do ustaw (Konstytucja RP Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483).

¹⁴⁵ Por. orzeczenia *Marckx v. Belgia* z 13 czerwca 1979 roku, skarga 6833/74; *F v. Szwajcaria* z 18 grudnia 1987 roku, skarga 11329/85.

¹⁴⁶ 46% wszystkich skarg dotyczyło naruszenia art. 6 EKPC w związku z przewlekłością postępowania, a 6% ogólnej liczby skarg związanych było z naruszeniem zasad rzetelnego procesu sądowego. Pozostałe skargi dotyczyły naruszenia odpowiednio art. 5 (31%), art. 8 (9%), innych (8%). Źródło: *European Court of Human Rights. Country Statistics. On 1 January 2009*, s. 102. Raport dostępny na stronach Rady Europy pod adresem www.echr.coe.int.

¹⁴⁷ W 1997 roku uchwalony został obowiązujący (z uwzględnieniem późniejszych zmian) kodeks postępowania karnego, który po wejściu w życie 1 września 1998

jak *Belziuk* czy najnowsza *Adamkiewicz* wskazują, że zarówno regulacje krajowe, jak i praktyka ich stosowania umożliwiają jednak powstanie sytuacji, kiedy postępowanie karne nie będzie spełniać wymogów stawianych mu przez Konwencję. Szczególne starania powinny zatem być dołożone w celu zapobieżenia ich występowaniu w przyszłości, godzą one bowiem w prestiż i zaufanie, jakim powinien cieszyć się wymiar sprawiedliwości¹⁴⁸.

roku zastąpił dotychczas obowiązującą ustawę z roku 1969 (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 96).

¹⁴⁸ W. Jasiński, *op. cit.*, s. 489.